

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
ARAŞTIRMA PROJELERİ YÖNETİM BİRİMİ

Proje No: FEF.13.01

**GAZİANTEP-OSMANLI DÖNEMİ KİTABELERİNİ TURİZME KAZANDIRMA
VE ARŞİVLEME PROJESİ**

Proje Yürütücüsü
Doç. Dr. Halil İbrahim Yakar

Gaziantep
Ağustos 2014

T.C.
GAZIANTEP ÜNİVERSİTESİ
ARAŞTIRMA PROJELERİ YÖNETİM BİRİMİ

Proje No: FEF.13.01

**GAZIANTEP-OSMANLI DÖNEMİ KİTABELERİNİ TURİZME KAZANDIRMA
VE ARŞİVLEME PROJESİ**

Proje Yürütücüsü
Doç. Dr. Halil İbrahim Yakar

Proje Araştırmacıları:
Doç. Dr. Halil İbrahim Yakar

FEN-EDEBİYAT FAK. TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

Gaziantep
Ağustos 2014

ÖNSÖZ

Türklerin Anadolu'da hüküm sürmeye başlamalarıyla birlikte yerleşim merkezlerine inşa ettikleri mimarî yapılar, asırdan asra birikim kazanarak ileride vücuda gelecek zengin bir medeniyetin alt yapısını hazırlamıştır. Fethedilen topraklar, bir taraftan dinî, askerî ve sivil mimarî eserlerle donatılırken, diğer yandan mimarlık, zengin bir sanat şubesi olarak kendini şehir hayatında hissettirmeye başlamıştır. Ortaya konulan mimarî yapılar; cami, medrese, darüşşifa, imaret, sebil, çeşme, şadırvan, han, hamam, kervansaray, bedesten, köprü, kale, kule, tersane, kışla, saray, kütüphane, mektep, türbe ve mezar taşları olarak sınıflandırılabilir. Çalışmamızın ana mihrini oluşturan ve bahsedilen mimarî eserlerin önemli bir unsuru olan kitabeler, Osmanlı coğrafyasında başlı başına bir kültür ve sanat ayrıntısı olarak varlığını günümüze kadar taşımıştır.

Gaziantep'teki mimarî yapılar Osmanlı döneminde diğer şehirlerde inşa edilen selâtin yapılarıyla mukayese edildiğinde daha mütevizdirlar. Tamamen yerli idareciler ve hayırseverler tarafından meydana getirilen eserler -bazen- kendine mahsus özellikleriyle fark yaratırlar. Yapılardaki kitabeler ise büyük şehirlerdeki kitabelerle edebî ve estetik yönden yarışacak pozisyonadadır. Gaziantep kitabelerindeki edebî içerik şiirsel olarak kendini hissettirmektedir. Kitabe metinleri incelendiği zaman bu durum hemen fark edilmektedir.

Gaziantep'in sahip olduğu tarihî ve kültürel zenginlik bu çalışmayla bir kez daha gözler önüne serilmiştir. Kentin son yıllarda yakaladığı popülerlik bir anda ortaya çıkmış değildir. Gaziantep, geçmişten beri kendinde farklı türde zenginlikler olduğunu her zaman hissettirebilmiştir. Bu şehrin kültürel kodlarının önemli bir parçası olan Gaziantep kitabeleri -maalesef- fazla bilinmemektedir. Bu proje, Gaziantep'in kadim gelenekten gelen zengin birikimine bir katkı sağlamak amacıyla ortaya konulmuştur. Geçmişteki insanlar, hayatın her aşamasında edebiyatı, estetiği, güzelliği kendine ortak etmiş; yaşam sürdürdüğü her bir mekâna edebî ve kültürel değer katarak varlığını idame ettirmiştir. Günümüz insanının çok da farkında olmadığı edebî-estetik değer, aslında hayatın nefes alınan her kademesinde mevcuttu. Edebiyat ve edebî ürünler; cami, mescit, medrese, mektep, han, hamam, tekke, zaviye, ev, çeşme gibi ortak alanların hemen hepsinde her alanda kendini gösterirdi. Zira bahsedilen bütün mekânlar, insanların bireysel veya toplumsal yaşam alanlarıydı. Kitabe her şeyden önce bir şiirdir ve edebî bir yönü vardır. Şiir zevkinin verdiği ilhamla mimarî esere tarih düşülür ve o mekânın güzelliği ve ölümsüzlüğü kalıcı hale getirilirdi. Geçmiş dönemlerin küçük ama önemli bir ayrıntısı olan kitabelerin işlev ve özelliklerini günümüz insanına farkındalık yaratarak aktarma çabası ve temennisi, bu çalışmanın ortaya çıkış sebeplerinden birisidir.

Mimarî eserler kitabeleriyle tarihe ışık tuttıkları gibi, mevcut hâlleriyle de kendilerini inşa ettirenlerin estetik değerlerini günümüze taşırlar. Cansızmış gibi görünen bu yapılar, aslında, geçmişten günümüze taşınan kültürel değişimleri canlı birer tanık olarak kendilerinde hissettirirler. Mimarî eserler ve kitabeler, teknolojinin ve tek tip yaşam alanlarının tam ortasında kaldıkları hâlde, şehrin kadim birikimini gözler önüne seren hâlleriyle geçmişin muhteşemliğini, zenginliğini ve birikimini çağdaş insana teşhir ederler.

Gaziantep'te XIII. yüzyıldan beri değişik tarihlerde meydana getirilmiş mimarî eserler vardır. Bu eserlerin pek çoğunda kitabe mevcuttur. Yapıldıkları dönemden günümüze kadar varlıklarını koruyan kitabelerin zaman içerisinde tahrip olması, silinmesi, üzerlerinin boyanması, buldukları yerlerin zamanla elverişsiz hâle gelmesi mevcudiyetlerini ciddi bir şekilde tehdit etmektedir.

Antepli divan şairlerinin şiirlerinde Antep'teki mimarî eserlere düşülen tarihler de vardır. Zamanla mimarî eserler bir şekilde yok olmuşlar ama eserlere düşülen tarihler divanlarda kendilerini korumuşlardır. Bu tarihler de projeye dâhil edilmiştir. Bu eserler ve

kitabelerle ilgili fotoğraf olmadığı için yazma eserlerdeki tarih manzumeleri kitaba konulmuştur. Özellikle Hasırcızâde ve Bülbülzâde'nin şiir defterlerinde bulunan bu tarih manzumeleri bir hayli fazladır. Bu şiirler sayesinde geçmişte var olan eserler gün ışığına çıkmaktadır. Günümüzde mevcut olmayan mimarî eserler hakkındaki bilgiler, haklarında yazılan şiirlerden yola çıkılarak oluşturulmuştur.

Projeye günümüzde veya öncesinde, haklarında tarih düşülen mimarî eserler alınmıştır. Tarihî nitelikte olduğu hâlde kitabesi bulunmayan mimarî eserler dâhil edilmemiştir.

Projede günümüze ulaşan her kitabenin fotoğrafı çekilerek kitaba konmuştur. Böylece ileride yapılacak çalışmalarla, günümüzün karşılaştırılması sağlanmış olacaktır. Bazı kitabelerin bulunduğu eserler yıkıldığı için kimi kitabeler Gaziantep Müzesine taşınmıştır. Gaziantep Müzesi'nde mevcut olan kitabelerin de fotoğrafları çekilmiş ve ilgili eserlerin yanına konulmuştur. Kitabelerin açıklama kısımlarında bu durum belirtilmiştir.

Bilindiği üzere II. Abdülhamit, Osmanlı coğrafyasındaki pek çok yerleşim merkezinin fotoğraflarını çekirmiş ve bir arşiv oluşturmuştur. Gaziantep'le ilgili II. Abdülhamit arşivinde yaklaşık 70 fotoğraf bulunmaktadır. Yeri geldikçe bu fotoğraflar da kullanılmıştır. Eserlerin o zamanki hâlleriyle günümüzdeki durumlarını karşılaştırmak adına bu fotoğraflar Gaziantep kültür tarihi için çok büyük bir önem arz etmektedir.

Ortaya koyduğumuz çalışmada sadece manzumeleri günümüze ulaşmış kitabeler değerlendirilmedi. Antepli şairlerin divanlarında veya şiir defterlerinde mevcut olan fakat mimarî esere nakşedilmeyen kitabeler de çalışmaya dâhil edildi. Bugün mevcut binaları yok olmuş ama kitabeleri divanlarda kalmış mimarî esere Antepli şairlerin şiirlerinin taranmasıyla ulaşıldı. Bu anlamda Hasırcızâde Hafız Mehmet Ağa'nın ve Bülbülzâde Abdullah Edip Efendi'nin şiirlerinde tarih manzumesi yazılmış pek çok mimarî eserin var olduğu ortaya çıktı.

Proje kitabının içeriği; camiler, mescitler, medreseler, okullar, çeşmeler, kasırlar, köşkler, antepvleri, karakollar, hastaneler ve diğerleri şeklinde kategorize edilerek oluşturulmuştur. Diğerleri başlığı altında kitabe özelliği gösteren bazı obje ve unsurlar da yer almıştır. Bu anlamda hamam, sinagog, bakır kitabeler, mühürler, bekçi rozetleri, antetli kağıtlar ve sikkeler incelenmiştir. Gaziantep kültür tarihi açısından önemli olan bu unsurlar kitabe özellikleri göz önünde tutularak kitaba konmuştur.

Bazı mimarî eserlerin kitabeleri olduğu hâlde kendileri hakkında çok az bilgi mevcuttur. Bu tür durumlarda kitabelerden elde edilen bilgilerden hareketle eser hakkında malumat oluşturulmuştur.

Her bir kitabe için standart bir kitabe şablonu oluşturulmuştur. Bu şablonda yaptırın, yılı, türü, eser hakkında bilgi, kitabe şairi, şiirin vezni, kitabe metni, nesre çeviri, kitabe notları ve kaynakça başlıkları yer almış ve böylece kitabelerin künyeleri çıkarılmıştır.

Bu proje Gaziantep Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yönetim Birimince desteklenmiştir.

Ağustos 2014

Doç. Dr. Halil İbrahim YAKAR

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ	3
İÇİNDEKİLER	5
ÖZET	6
ABSTRACT	7
1. GİRİŞ.....	8
2. MATERYAL VE YÖNTEM	20
3. BULGULAR VE TARTIŞMA	24
4. SONUÇ.....	27
KAYNAKLAR	33

ÖZET

GAZİANTEP-OSMANLI DÖNEMİ KİTABELERİNİ TURİZME KAZANDIRMA VE ARŞİVLEME PROJESİ

Proje Yürütücüsü: Doç. Dr. Halil İbrahim Yakar

Proje Araştırmacıları: Doç. Dr. Halil İbrahim Yakar

Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü

“Gaziantep Osmanlı Dönemi Kitabelerini Turizme Kazandırma ve Arşivleme” projesi bilimsel veriler göz önüne alınarak hazırlanmıştır. Projede önce kitabeler hakkında genel bilgi verilmiş, daha sonra Gaziantep kitabelerinin genel bir değerlendirilmesi yapılmış, en sonda da her bir kitabe için veriler sunulmuştur. Kitabe şairleri hakkında da bilgiler verilmiştir. Her bir kitabe için standart bir kitabe şablonu oluşturulmuştur. Bu şablonda yaptırın, yılı, türü, eser hakkında bilgi, kitabe şairi, şiirin vezni, kitabe metni, nesre çeviri, kitabe notları ve kaynakça başlıkları yer almış ve böylece kitabelerin künyeleri çıkarılmıştır. Proje kitabının içeriği; camiler, mescitler, medrese- mektepler, çeşmeler-kasteller-su yolları, hanlar, türbeler, köşkler-kasırlar-konaklar, Antepvleri, karakollar, hastaneler, kilise ve sinagoglar, diğer yapılar ve kitabe özelliği gösteren nesnelere şeklinde kategorize edilerek oluşturulmuştur. Kitabe özelliği gösteren nesnelere başlığı altında bakır eşya yazıları, antetli kağıtlar, bekçi rozetleri, mühürler, sürre alayı sandık yazıları ve Dulkadiroğlu Şehsüvar Bey sikkesi yer almıştır. Kitabın sonuna Gaziantep kitabelerinin yerini belli eden bir harita konulmuştur. Kitabelerin çoğunda eserin adı, yapım tarihi, yaptırın ve kitabe şairinin adı geçmektedir. Çok az olmakla birlikte şairi belli olmayan kitabeler de mevcuttur. Bazen kitabelerdeki bilgilerden hareket edilerek eserler hakkında malumat meydana getirilmiştir. Proje kapsamında 130 kitabe incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kitabe, Gaziantep, Mimari eser.

ABSTRACT

GAZİANTEP-OSMANLI DÖNEMİ KİTABELERİNİ TURİZME KAZANDIRMA VE ARŞİVLEME PROJESİ

Name of Author: Doç. Dr. Halil İbrahim Yakar

Project Researchers: Doç. Dr. Halil İbrahim Yakar

Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü

“Gaziantep Ottoman inscription Bringing the tourism and Archiving ” project has been prepared taking into account the scientific data. General information about the inscription in a book given before prepared, then made an overall assessment of the inscriptions of Gaziantep, for an inscription at the end of each data was presented. The inscription also includes information about the poet. Each inscription pattern was established standards for an inscription. This template who, year, type, trace information about the inscription, poet, poetry, verse, inscription, text, prose translation, inscription, notes and bibliography titles have taken place and so the inscription of the citation has been omitted. Project content of the book; mosques, masjids, medrese- schools, fountains- Kastel and-water, roads, inns, shrines, pavilions and muscle up-mansions, Antepvi, police stations, hospitals, churches and synagogues, other buildings and inscriptions showing the characteristics of objects categorized as was provoked. The inscription under the title of the property showing the objects writings copper goods, letterheads, guard badges, seals, Surra procession chest writings and Dulkadiroğlu Şehsuvar Mr. coins took place. Gaziantep end of the book was placed a map with a certain location of the inscriptions. Most of the work on the inscription of the name, date of construction, name of the poet who goes and inscriptions. Although there are very few poets uncertain inscriptions are also available. Sometimes it works by acting on the information on the inscription is formed datum. The project has studied 130 inscriptions

Key words: Inscription, Gaziantep, Architectural building.

GİRİŞ

Günümüze kadar pek çok uygarlığın hüküm sürdüğü Antep mıntıkası, Bizans devrine kadar Eti, Hitit, Asur, Pers, Yunan ve Roma hâkimiyetleri altında kalmış, Hz. Ömer'in komutanı İyaz bin Ganem'in idaresindeki bir ordu tarafından 636 senesinde İslâm topraklarına dâhil edilmiştir. Bölge, bir müddet sonra Bizanslıların eline geçmişse de Harun Reşit tarafından yeniden Müslümanların eline geçmiştir (782). Seyfüddevle zamanında (962) bu bölgelerde iki taraf arasında çeşitli muharebeler olmuş ve Nikofor Fokas, Dülük'ü Müslümanlardan geri almıştır (Turhan, 1970: 65).

1071 Malazgirt zaferini takiben, Selçuklu kumandanlarından Süleyman Şah'ın komutasındaki Türk orduları tarafından fethedilen Antep'e, 1084-1085 yıllarından başlamak üzere, büyük gruplar hâlinde Türk boyları yerleştirilmiştir. XI. yüzyılın sonunda Antep baştan başa bir Türk yurdu hâline gelmiştir. 1096-1270 yıllarındaki Haçlı Seferleri sırasında Halep Atabeyleri idaresinde bulunan Antep Türkleri, birleşerek Haçlılara karşı kendilerini korumuşlardır. 1242-1516 yıllarında Memluklu Türk hükümdarları idaresinde yaşayan Antepli Türklerin iç işlerine Memluklular müdahale etmemişlerdir. O dönemlerde Antep büyük bir kültür merkezi hâline gelmiş, medreselerinde değerli âlimler yetişmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı idaresine katılan Antep'in bundan sonraki siyasî hayatı bir düzene oturmuş, özellikle XVI. ve XVII. asırda çok değerli bilginler Osmanlı kültür hayatına zenginlik katmışlardır. Şer'î Mahkeme Sicilleri'nden anlaşıldığına göre, o dönemlerde, birçok kütüphane ve medrese şehirde kendine yer bulmuştur. Osmanlı'nın zayıf olduğu dönemlerde iç karışıklıklara sahne olan şehirde pek çok çarpışma meydana gelmiştir.

Antep, 1919 yılında önce İngilizlerin, arkasından da Fransızların işgaline uğramıştır. 1 Nisan 1920 tarihinden 7 Şubat 1921 tarihine kadar süren Antep savunmasından sonra Antepliler şehri Fransızlara teslim etmek zorunda kalmışlardır. Bu savunmada yalnızca can ve mal kaybedilmemiş, özellikle şehrin batı tarafında bulunan birçok mimarî eser de yerle bir olmuştur. Bu eserlerin başında camiler gelmektedir. Batı Anadolu'da kazanılan Türk İstiklâl Savaşı'ndan sonra Fransızlar 25 Aralık 1921 günü Antep'ten ayrılmışlardır. Bu işgal sırasında halk ve şehirdeki Türk mimarî eserleri büyük zarar görmüştür. Antep'e, Fransızlara karşı yaptığı örnek savunmadan dolayı T.B.M.M. tarafından 6 Şubat 1921 tarihli bir kanunla "Gazi"lik unvanı verilmiştir.

Antep, bilimsel ve kültürel zenginliğinden dolayı, -Türk-İslam uygarlığının eski dönemlerdeki önemli kültür merkezlerinden olan Buhara'dan hareketle- kaynaklarda *Küçük Buhara* diye anılmıştır. H.762/M.1360 yılında Antep'te doğan Bedreddin Aynî, 1435 yılında ziyaret ettiği bu şehir hakkındaki görüşlerinden *İkdu'l-cumân fi târîh-i ehli'l-zamân* adlı meşhur tarihinde şöyle bahseder: “Bu şehrin mükellef çarşıları vardır. 9 cami, 120 kadar mescit ve 20'ye yakın hamamı mevcuttur Türk ve Acem'den âlim ve fâzıl kimselerin ders okuttuğu on beş kadar medresesi bulunduğu için buraya ‘Küçük Buhara’ denildiği dillere destandır.” (Turhan, 1970: 66).

Mimarî sanat eserleri bir medeniyetin kimlik kartları gibidir. Bu yapılar aynı zamanda şehirlerin tapularıdır. Geçmiş döneme ait Türk mimarî eserlerinin pek çoğunda kitabe yer almaktadır. Yazılı belge niteliğindeki kitabeler geçmişi bugüne anlatırken bugünden de geçmişe ışık tutan sanat numuneleri olarak Türk mimarî tarihinde önemli bir yere sahiptir. Mimarî eserlerin taç kapı, portal veya giriş kapıları üzerinde yer alan kitabelerde, yapının türü, kim tarafından ve hangi tarihte inşa edildiğine dair bilgiler yer alır. Kitabe metinlerinde, kitabenin bulunduğu yer ve işlevine uygun ifadeler rastlanır. Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan kitabelerde Hicrî, Rumî ve Milâdî tarihler kullanılabilir. Kitabelerde genelde kûfî, celî sülüs, celî talik ve celî rik'a hattı kullanılmıştır.

Kitabe kelimesi Arapça “ketebe-yazdı” fiilinden türeyen ve yazmak anlamına gelen bir mastardır. Cami, tekke, mektep, medrese, han, hamam, çeşme, sebil, kütüphane gibi eserlerin dış cephesinde yer alan veya nişan taşı, mezar taşı gibi dikili taşların üzerindeki yazılar demek olan kitabe (Derman, 1993: 392), ilgili yapıların kim tarafından, hangi tarihte ve ne için yapıldığını, hangi ustaların çalıştığını, ne gibi tamir ve tadil gördüğünü belirten mimarî unsurlardır (Önkâl, 1992: 17).

Türk-İslam medeniyetinin önemli mimarî unsurlarından olan kitabe, binaların iç ve dış duvarlarında mermer, taş, ahşap, çini, maden gibi maddeler üzerine oymak veya kabartmak suretiyle işlenmektedir. Kitabelerin görsel estetiği bazen güneş, su ve insan faktörü gibi dış etmenler tesiriyle zarar görebilmektedir. Korunaklı kitabeler ise daha uzun süre sağlam kalabilmektedirler. Gaziantep kitabelerinde sağlam kalanların yanı sıra zamanla yıpranmışlara da rastlamak mümkündür.

Genellikle dinî, sivil ve askerî binaların belirli yerlerine özenle işlenen kitabe, verdiği bilgilerle ve yapının estetiğini tamamlayan dekoratif bir unsur olmasıyla önem taşıyan bir mimarî elemandır. Çoğunlukla giriş kapıları üzerinde yer alan ve eserin kimin tarafından ne zaman yapıldığını bildirene “tarih kitabesi”, tamiri hakkında bilgi verene

“tamir kitabesi” denilir; kemerlerle iç kapılar üstünde yazılı olanlara da “kitabe levhası” denir. Ayrıca yapının iç ve dış duvarlarında bulunan yazılar, mezar, menzil ve mesafe taşlarına işlenmiş yazılar da kitabe olarak addedilir. Medeniyet ve sanat tarihi araştırmalarında olduğu kadar dil ve tarih çalışmaları için de önemli kaynak ve belge niteliği taşıyan kitabelere dair ilk ilmi araştırmalar batılı ilim adamları tarafından XVII. yüzyılın sonlarında başlatılmıştır. Zamanla gelişen paleografi ilminin metotları ile eski Yunan ve Latin dillerinde yazılmış kitabeler çözülmüş ve değerlendirilmiştir. Bir müddet sonra da kitabeleri kendine ait disiplin ve metotlarla tespit eden, çözen, yorumlayan, eleştiren araştırmalar “epigrafi” adıyla müstakil bir bilim dalı hâlinde gelişmiştir (Alpaslan, 2002: 77).

İslam’ın ilk döneminde kitabeler nesir hâlindeydi. Bugünkü bilgilere göre kesin bir tarih söylemek mümkün olmamakla beraber manzum kitabe yazılması büyük ihtimalle İran sahasında başlamıştır. Ancak bu bölgede fazla rağbet görmeyen bu tarz, Osmanlılarda kuvvetli bir gelişme göstermiştir. Ayrıca Anadolu sahasındaki manzum kitabelerde yapının tarihinin verilmesinde ebced hesabı önemli bir rol oynamış ve bu usul Türk edebiyatında vazgeçilmez bir sanat (tarih düşürme) haline gelmiştir. Kitabelerde ebced hesabıyla tarih düşürme Fatih Sultan Mehmed devrinde gelişmeye başlamış ve son yıllara kadar devam etmiştir. Kanunî Sultan Süleyman dönemine kadar çoğunlukla Arapça ve Farsça olarak yazılan tarih kitabeleri de XVI. yüzyıldan sonra Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır.

Kitabe metinleri genellikle girift, bazen de yazı istif kuralları dışında harf ve kelimelerin yeri değiştirilerek yazılmış olabilmektedir. Kitabenin dil ve hat özelliklerinin iyi bilinmesi yanında şiir, vezin ve ebced hesabı konusunda da yeterli bilgiye sahip olunması gerekir. Tarihî yapılarda aynı zamanda dekoratif bir unsur olarak dikkat çeken kitabeler yazıldıkları yere göre konuları bakımından da önem taşır (Alpaslan, 2002: 78).

Kitabeler Hakkında Yapılan Çalışmalar

Kitabeler üzerine bu zamana kadar ciddi çalışmalar yapılmıştır. Türk sahasında kitabe araştırmaları XIX. yüzyılın sonlarında başlamıştır. Batı’da bu alanda çalışanlar Türk araştırmacılarına da öncülük etmiştir. Yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Halil Ethem Eldem, *Kayseriye Şehri: Mebânî-i İslâmiyye ve Kitâbeleri*, İstanbul 1334; Halil Ethem Eldem, *Trabzon’da Osmanlı Kitâbeleri* (haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Trabzon 2001; Rıdvan Nafiz Edgüer-İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Sivas Şehri*, Ankara 1928; Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi Anıtları Kitabeleri*, İstanbul 1936; Abdürrahim Şerif Beygu, *Ahlat Kitabeleri*, İstanbul 1932; Mehmet Behçet Yazar, *Kastamonu Âsâr-ı Kadîmesi*, İstanbul 1341; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, İstanbul 1345; İsmail Hakkı

Uzunçarşılı, *Karasi Vilâyeti Tarihçesi*, İstanbul 1341; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932; İbrahim Hakkı Konyalı, *Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir*, İstanbul 1945; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi*, Konya 1964; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi*, Ermenek ve Mut Âbideleri, İstanbul 1967; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Kilis Tarihi*, 1968; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Ereğlisi Tarihi*, İstanbul 1970; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Şereflikoçhisar Tarihi*, İstanbul 1971; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Niğde Aksaray Tarihi I-III*, İstanbul 1974-1975; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Üsküdar Tarihi I-II*, İstanbul 1976-1977; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Beyşehir Tarihi*, Erzurum 1991; Basri Konyar, *Diyarbakır: Kitâbeleri, Tarihi, Yıllığı I-III*, Ankara 1936; Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi: Anıtları ve Kitâbeleri*, Diyarbakır 1987, 1996; Mübarek Galip, *Ankara: Kitâbeler I-II*, İstanbul 1928; Oral Onur, *Edirne Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler*, İstanbul 1972; Müjgân Cunbur, *Kütüphanelerimizin Manzum Tarih ve Kitabeleri*, Ankara 1983; Necmi Ülker, *Eski Foça Mezar Kitabeleri*, Ankara 1989; Murat Yüksel, *Çukurova'da Türk İslâm Eserleri ve Kitabeler*, İstanbul 1990; Murat Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslâm Eserleri ve Kitabeler I-III*, İstanbul 1991, I-V, Trabzon 2000; Murat Yüksel, *Gümüşhane Kitabeleri*, İstanbul 1997; Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, İstanbul 1993; Remzi Duran, *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitabeleri*, Ankara 2001; Mahmut Karataş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, Şanlıurfa 2001; Namık Açıkgöz, *Datça Mezar Taşları ve Kitabeleri*, Muğla 2005; Hatice Aynur- Hakan T. Karateke, *III. Ahmet Çeşmeleri*, İstanbul 1995.

Ebcet Hesabı

Ebcet hesabı, Arap harflerinin sayı değerlerine göre oluşturulmuş özel bir alfabe sistemidir. Ebcet, aslında Arap alfabesindeki harflerin kolaylıkla hatırda tutulmasını sağlamak için eski dönemlerde geliştirilmiş bir formül olup gerçekte bir anlamı bulunmayan sekiz kelimededen meydana gelir. Ebcet, ilk kelimenin adı olduğu gibi aynı zamanda diğer kelimelerin tümünün de adıdır. Ebcet bir bakıma eski alfabeyle verilen bir isimdir. Ebceti teşkil eden sekiz kelime sırasıyla şunlardır: Ebcet, hevvez, huttî, kelemen, sa'fes, kareşet, sehzaz, dazıgilen.

Harflerin sayı değerlerine dayanan bir sistem olan ebcet l'den 1000'e kadar olan sayıları karşılar. Ebcet düzeninde ilk dokuz harf birer birer olmak üzere l'den 9'a, ikinci dokuz harf, onar onar olmak üzere 10'dan 90'a, üçüncü dokuz harf yüzer yüzer olmak üzere

100'den 900'e kadar bir değere sahiptir. Gayın harfi ise 1000 rakamına tekabül eder (Yakıt, 1992: 112)

Ebcet hesabıyla tarih düşürme Türk-İslam kültürünün bir parçasını teşkil ettiği gibi edebiyatta da bir sanat olarak kendini göstermiştir. Ebcet alfabesinde, her harfin bir sayıya karşılık gelmesi, Türk-İslâm kültüründe, söz-harf ve sayı bütünlüğünden doğan bir sanat meydana getirmiştir. Bu sanata “tarih düşürme sanatı” denilmektedir. Edebî sanatlardan biri olarak nitelendirilen bu tarihleme usulünün ilk defa ne zaman kullanıldığı bilinmemektedir. Ebcet, divan edebiyatında sıkça kullanıldığı gibi sanat abidelerinin kitabelerinde, mezar taşlarında da kullanılmıştır (Yakıt, 1992: 12).

Ebcet hesabı toplumun kendini hissettirdiği günlük hayattan, yaşamını sürdürdüğü mimarî eserlere kadar çok geniş bir alanda kendini göstermiş, günlük ihtiyaçlarda, çocuklara isim vermede, resmî kayıtlarda, tarih düşürmelerde kullanılmıştır. Ebcet sistemi İslam dünyasında özellikle tasavvuf, astronomi, astroloji, edebiyat ve mimarî alanlarıyla cifr ve vefke ait konuları da içine alan havas ilminde, ayrıca sihir ve büyücülükte kullanılmıştır (Uzun, 1994: 68). Ebcet hesabı denildiği zaman akla ilk gelen tarih düşürme olduğu için zaman içinde söz konusu iki terim birbirlerinin yerine kullanılır olmuştur.

Ebcet alfabesindeki her harfin bir sayıya karşılık olması özelliğinden istifade edilerek herhangi bir hadiseye, hesaplandığında o hadisenin meydana geldiği yılı verecek şekilde bir kelime, bir cümle, bir mısra veya bir beyit söylemeye “tarih düşürme” denir (Yakıt, 2003: 66).

Tarih Düşürme

Tarih düşürme “ebcet hesabı” çerçevesinde bir olayın tarihini belirlemek amacıyla başvurulan bir sanattır. Ebcet hesabı, ebced hesabına tekabül eden sayıları esas alarak herhangi bir olayın tarihini ustalıkla bir veya birden çok kelime, mısra veya beyit hâlinde verecek şekilde harflerin her birinin sayı değerlerinin toplanması sonucunda meydana getirilen bir hesap sistemidir (Demirel, 2008:373).

Ebcet sistemi çok eski olmakla birlikte tarih düşürme sanatının ilk defa kimin tarafından icat edildiği kesin olarak belli değildir. Bilindiği kadarıyla tarih düşürme XII. yüzyılda önce Fars edebiyatında ortaya çıkmış, İslâm kültürünün etkisiyle Arap harflerini alan İranlılardan Türklere, Türklere de Araplara geçmiştir.

Araplar, XV. yüzyılın ortalarına kadar Arap dünyasında bilinmeyen tarih düşürmeyi, Türklerin İslâm kültürü ve medeniyeti dairesinde yer almasından ve bu alanda güzel örnekler ortaya koymasından sonra onlardan öğrenmişlerdir. Tarih düşürme Türk

edebiyatında XIV. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamış ve özellikle XVIII. yüzyılda en verimli dönemine ulaşmıştır. Kanunî Sultan Süleyman devrine kadar çoğunlukla Arapça ve Farsça yazılan tarih kitabeleri XVI. yüzyıldan itibaren daha çok Türkçe kaleme alınmıştır. Önceleri tek kelime yahut terkipten oluşan mensur tarihler yaygınken daha sonra manzum tarihlere rağbet artmıştır. Cevdet Paşa, Türk edebiyatında manzum tarihin ilk defa Hızır Bey tarafından 850 (1446) yılında Fâtih Sultan Mehmet'in yaptırdığı bir cami için söylenen, "Câmi'un zîde ömrü men amerehû" (Bu camiyi imar edenin ömrü uzun olsun) mısraı ile başladığını belirtmektedir (Karabey, 2011: 80).

İstanbul'un fethi sonrasında hızlı bir şekilde yayıldığı, zaman içinde divan şairlerinin neredeyse tamamının farklı yoğunlukta ilgi gösterdiği, edebî eserlerin bitiş tarihlerinden mezar taşlarına, mimarî yapıların yapılış tarihlerinden savaşımlara kadar çok geniş bir yelpazede tarih düşürme sanatına başvurulduğu görülmüştür.

Ebced hesabı ile tarih düşürmenin kullanıldığı yerler arasında bir ilişki söz konusudur. Tarih düşürmenin kullanıldığı yerler arasında şunlar vardır: Padişahların tahta çıkış ve cülusları, devlet kademesindeki tayinler, doğum, sünnet, evlenme, düğün, ölüm, doğal afetler, zafer ve fetihler gibi sosyal konular; cami, mescit, medrese, han, hamam, köşk gibi mimarî yapıların inşa ve tamirleri, kitapların tamamlanması, seyahatler, antlaşmalar, hicivler (Demirel, 2008: 373).

Başlangıçta öğrenme ve ezberleme kolaylığı için ortaya çıktığı tahmin edilen tarih düşürme, daha sonra şairliğin gereklerinden biri sayılarak bu alanda sanat gösterme aracı durumuna gelmiş, Bursalı Haşimî ve Seyyid Osman Sürurî gibi şairlerin elinde en güzel örneklerini vermiştir. Türk edebiyatında Ahmed Paşa, Hızır Bey, Hayâlî Bey, Tâcî Bey, Molla Lutfî, Necâtî Bey, Taşlıcalı Yahyâ, Edirneli Nazmî, Lâmiî Çelebi, Zâtî, Âşık Çelebi, Rûhî-i Bağdâdî, Kafzâde Fâizî, Hâletî, Nev'izâde Atâî, Zekeriyâyâde Yahyâ Efendi, Fehîm-i Kadîm, Cevrî, Nâilî-i Kadîm, Evliya Çelebi, Nâbî, Nedîm, Seyyid Vehbî, Nahîfî, Abdürrezzâk Nevres, Sümbülzâde Vehbî, Şeyh Galib, Enderunlu Fâzıl, Enderunlu Vâsîf, İzzet Molla, Pertev Paşa, Fatîn Efendi, Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Ziver Paşa, Eşref Paşa, Osman Nevres, Sahafîlar Şeyhizâde Esad Efendi, Senîh, Ahmed Lutfî Efendi, Şinâsî, Nâmık Kemal, Muallim Nâci, Recâizâde Mahmud Ekrem, Muallim Cûdî, Ali Emîrî Efendi, Üsküdarlı Talat gibi birçok şair tarih manzumeleri kaleme almıştır. Latin harflerinin kabulünden sonraki dönemde Ali Ekrem Bolayır, Tâhirülmevlevî, Halil Nihat Boztepe, Hamâmîzâde Mehmet İhsan, Kemal Edip Kürkçüoğlu, Ali Nihat Tarlan, Abdülbaki Gölpınarlı, Mehmet Çavuşoğlu ve özellikle Arif Nihat Asya tarih manzumeleri yazmıştır. Şairler çoğunlukla tarih mısraından önceki mısradaki tarih kelimesini ve kendi

mahlaslarını birlikte zikrederler. Tarih düşürmede genellikle hicrî/kamerî yıl kullanılmakla birlikte son devirlerde hicrî, malî ve milâdî yıllara göre söylenmiş tarihlere de rastlanmaktadır (Karabey, 2011: 80).

Tarih düşürme belâgat kitaplarında bedî sanatlar arasında sayılmıştır. Bir tarih manzumesinde ebced hesabı yanında vezin, kafiye ve anlam da önemlidir; bunların hepsinin bir arada bulunması oldukça büyük bir zihnî mesaiyi gerektirir. Buna göre şair önce ebced sistemini kullanarak hadisenin oluş yılını gösterecek şekilde bir mısra yazar, genellikle bunun önüne koyduğu mısradaki mahlasını, söylediği tarihin çeşidini veya ta'miyesini belirtir. Ardından tarihini düşürdüğü olay (doğum, ölüm, tahta çıkış, sünnet, evlenme, mimarî yapı, sefer, barış, zafer vb.) ve bu olayla ilgili kişi adları yanında gerekli remiz ve mazmunları anarak şiirini tamamlar. Bütün toplumu ilgilendiren önemli olaylar yanında bazen en önemsiz konularla ilgili örnekler de ortaya konmuştur. Tarih manzumeleri divan edebiyatının hemen bütün nazım birimleriyle yazılmakla beraber daha ziyade kıta (ilk beyti kafiyeli olmayan manzume) şeklinde düzenlenir ve son mısradaki ebcedle söylenen rakam mısraın sonuna yazılır. Bu manzumeler hangi nazım şekliyle yazılmışsa divanlarda da aynı türden şiirlerin bulunduğu bölümlerde yer alır. Birçok tarih manzumesi kaleme alan şairlerin bu tür şiirleri divanlarında "tevârîh" başlığı altında ayrı bir bölümde toplanmıştır (Karabey, 2011: 81).

Tarih Düşürme Çeşitleri

Klasik Türk edebiyatının bir şekli olan tarih manzumeleri sadece tarihî, sosyo-kültürel bir olayı dile getirmekle kalmaz, aynı zamanda obje veya olayın edebî-estetik boyutunu da ortaya koyar. Tarih manzumeleri bir yandan şiire konu olan şahıs veya olay hakkında bilgi verirken, bir yandan da tarih manzumesinin estetik unsurlarını gözler önüne serer. Buradan hareketle tarih manzumesinin kaleme alındığı dönemdeki sanatsal anlayışın tarihî seyri de belirlenmiş olur.

Tarih düşürme, temelini ebced hesabından alan bir edebî sanat olduğu için tarihî süreç içerisinde alt başlıklara ayrılan birçok tür ortaya çıkmıştır. Başlı başına ayrı bir maharet ve sanat isteyen bu türün zamanla sistemi oturmuş ve kuralları belirlenmiştir. Ebced sistemini meydana getiren harflerin ve bu harflerin karşılığı olan rakamların farklı şekillerde bir araya getirilmesiyle tarih düşürme çeşitleri sistematik hale gelmiştir. Tarih manzumeleri genellikle tek bir mısra ya da beyit üzerine kurulmuştur. Şair bir beyitte bir mısraı giriş için, öteki ikinci mısraı da tarih söylemek için kullanmıştır. Tarih mısraları kısa olduğu için şair olabildiğince etkileyici bir ifade kullanmaya çalışır. Tarih manzumelerinde tarihin bulunduğu mısra ya da beyte "tarih mısraı ya da tarih beyti"

denilir. Tarih mısraı ya da beytinden önce söylenilmiş beyitlerde genellikle tarih manzumesinin ne için yazıldığına dair açıklayıcı bilgiler yer almaktadır. Tarihler farklı biçimlerde düzenlenmiştir:

Söyleniş Bakımından:

1. Lafzen Tarih (lafzî / sûrî tarih): Ebcet hesabının kullanılmadığı, yılın rakamla değil sözle zikredildiği tarihtir. Buna “düz tarih” adı da verilir. Daha çok ilk dönemlerde görülen bu şekil hüner göstermeye pek uygun olmadığından giderek yerini diğer tarihlere bırakmıştır. Eyüpoğlu Camii’nin tamiri için lafzen söylenmiş 1947 tarihi vardır.

Yapıldı bin dokuz yüz kırk yedi sâlinde bu tamîr

Meserret bahşeder mutlak bakınca kalb-i insâna 1947

ياپلدى بىك طوقوز يوز قىر قىرى سالىندە بو تەمىر

Bülbülzade Abdullah Edîb Efendi Alaüddevle Camiinin tamiri için lafzen 1319 tarihini söylemiştir. İkinci mısradaki da ebcet hesabıyla manen düşülmüş bir tarih vardır.

Bin üç yüz on dokuzda söyledim târîh-i Rûmîsin

Bu mikdârı yapıldı etsin ikmâlin nasîb Allah

بو مىقدارى ياپلدى ايتسون اكمالين نصيب الله

Ali Nacar Camiinde de lafzen söylenmiş tarih mevcuttur.

Lutf-ı Hakk-ıla eyledi Ali Beg

Bin otuzda bu kapıyı tecdîd

بىك اوتوزده بو قاپويى تەجدىد

2. Mânen tarih (mânevî tarih): Söylenmek istenen yılın ebcet hesabına göre harflerin sayısı değerlerinden çıkarılan tarihtir ve zor söylenmesine rağmen en sık kullanılan tarih düşürme biçimidir. Karatarla Camii’ne düşülen aşağıdaki tarih manen söylenmiştir. İkinci mısradaki harflerin toplamı 1189 rakamını vermektedir.

Kıl kalemle mermere nakşoldu Na'tî târîhi

Oldu bu câmi behîşt âsâ zihî eclâ makâm (sene 1189 /1775)

اولدى بو جامع بهشت آسا زهى اجلا مقام

3. Lafzen ve mânânen tarih: Söylenmek istenen yılı hem sözle hem de harflerinin sayı değerleriyle ifade eden tarihtir. Alaüddeve Camii'nin yenilenmesine Hasırcızâde Hafız Mehmet Ağa lafzen ve manen tarih düşmüştür.

Sezâ târîh-i tam lafzen ve ma‘nen söyledim Hâfız
Şu mescid oldu bin üç yüz yigirmi altıda bünyâd
شو مسجد اولدی بیگ اوچ یوز یگر می آلتیده بنیاد

Hesaplanması Bakımından:

1. Tam tarih (müstevfâ / mutlak tarih): Hesaplandığında söylenmek istenen yılın tam olarak çıktığı tarih olup en güç söylenen ve en makbul sayılan tarih çeşididir. Gümüş Kastel Çeşmesi'nin yapımına Hasırcızâde Hafız Mehmet Ağa tam tarih düşmüştür. İkinci mısradaki harflerin toplamı çeşmenin imar tarihi olan 1262/1846 tarihini vermektedir.

Su gibi ezber eyledi Hâfız güzel târîh-i tâm

Verdi-y-ise âbı teşneye Battâl Bey aldı duâ 1262 (1846)

ویردیسه آبی تشنه یه بطل بک آدی دعا

2. Ta'miyeli tarih: Tarih mısraındaki harflerin sayıca toplamının söylenmek istenen tarihi karşılamadığı durumlarda ekleme veya çıkarma şeklinde bir hesap yapılması gereğinin bir önceki mısradaki söylendiği tarihtir. Bu türde bazı kelime oyunlarıyla bir sayı veya bu sayının karşılığı olan bir harf, kelime yahut tamlamanın tarih mısraından çıkarılması ya da eklenmesi suretiyle yılı gösteren sayı tamamlanır. Tarih mısraındaki eksik veya fazla sayı bir muamma, bir bilmece özelliği taşıdığından bu türe “ta'miyeli tarih” denmiştir. Bu da görünür ta'miye ve gizli ta'miye olmak üzere ikiye ayrılır. İlkinde işaret edilen eksik veya fazla sayı kolayca bulunurken ikinci türün çözümü oldukça zordur.

Ahmet Çelebi Camii'nin yapımına düşülen aşağıdaki beyitte tarih ta'miyelidir. “Ramazâniyye” kelimesi ebced hesabıyla 1106 tarihini vermektedir. “Geç” kelimesinin karşılığı olan 23 rakamı 1106'dan çıkarılınca camiinin yapım tarihi olan 1083/1672-1673 yılı ortaya çıkmaktadır.

Ona târîh için bir ehl-i hiref

Ramazâniyye der ki bî-geç ola.

رمضانیه دیر کی بی گج اوله

Bostancı Camii'nin yapımına düşülen aşağıdaki tarih de ta'miyelidir. İkinci mısradaki harflerinin toplamı 1103 yapmaktadır. Bir üst mısradaki “el açmak” ifadesinden

hareketle, 2 elde toplam 10 parmak olduğu için, 10 sayısı da eklenince 1113 tarihi ortaya çıkmaktadır.

El açıp dergâhında dedi dualar târihin

Bâb-ı lutfun aç bana mahşerde yâ Rabbü's-Selâm 1113 (1701)

باب لطفك آج بگا محشرده يا رب السلام

3. Dütâ (dübâlâ / muzâaf) Tarih: Mısra harflerinin söylenmek istenen yılın iki katını verdiği tarihtir. Dütâ tarihlerin en çok beğenileni, tarih mısraı iki bölüme ayrıldığında her bölümün ayrı ayrı istenen tarihi gösterdiği şekildedir. Bu aynı zamanda en zor söylenen, dolayısıyla en başarılı sayılan tarih çeşididir.

Alaybey Camii'ne düşülen dört beyitlik tarih manzumesinin 4 beytinde de dütâ tarih vardır. Aşağıdaki beyitte ikinci mısradaki harflerin toplamı 2448 çıkmaktadır. İkiye bölündüğünde camiinin yapım tarihi olan 1224 elde edilmektedir. Şair ayrıca beyitte düşülen tarihin dütâ olduğunu açıkça beyan etmiş, tarihlerin nasıl hesaplanacağı hakkında bilgi vermiştir. Ebced hesaplamalarında çok sık görülmeyen orijinal bir tarihlendirme mevcuttur.

Aceb her bir ikinci şatırı Sâib çifte târihtir

Teşebbüs eyle gel gir kim der-i dergâh-ı Rabbındır 1224

تشبث ايله گل گیر کم در درگاه ربندر

Harflerin Kullanılışı Bakımından:

1. Mevcut bütün harflerle söylenenler: Bu tür tarihlerde noktalı olup olmadığına bakılmaksızın bütün harfler hesaba katılır. Nuri Mehmet Paşa Camii'ne Mütercim Asım'ın düştüğü aşağıdaki tarihte ikinci mısradaki harflerin toplamı 1200 rakamını vermektedir.

Âsımâ eyle ta'allûk buna târih gibi

Hakk'a kurbiiyet için sana bu alâ kapu (1200)

حقه قربیت ایچون ساکه بو اعلا قاپو

2. Mu'cem Tarih: Manzumede yalnız noktalı harflerin hesap edilmesiyle söylenen tarihtir. Buna “münakkat, menküt, mücevher, cevher, cevherî, cevherdâr, cevherîn, gevher, güher” adları da verilir. Şairler, düşürdükleri tarihin mu'cem olduğunu genellikle tarih mısraından önce bu kelimelerden birini kullanarak bildirirler. Şairler bu tür tarihlerdeki harflerin noktalarını yıldızlara, kıymetli taşlara ve noktayı andıran şeylere

benzettiklerinden bunlardan birinin adını (necm, ahter, süreyyâ, pervîn, dür, yakut, zer, jale, eşk, katre, tohum vb.) zikretmek suretiyle tarihin mu'cem olduğunu belirtirler. Mu'cem tarihler levha olarak kullanılacaksa hattatlar mısraın noktalarını farklı renkten mürekkeple ve yıldız biçiminde yazarlar.

Hacı Veli Camii'ne düşülen tarihte, şair tarih beytinden bir önceki beyitte açıklama yaparak okuyucuyu bilgilendirmiştir. Son mısradaki noktalı harflerin toplamı 1330 tarihini vermektedir.

Tamâm târîh-i mu'cem beyt-i âtî

Edîbâ sen ne noksân et ne tezyîd

Ziyâde dar iken elhamdülillâh

Ahâlî etdiler tevsî' ü tecdîd (1330 /1912)

اهالی ایتدیئر توسیع و تجدید

Pazaryeri Şadırvanı için düşülen aşağıdaki tarih hem mu'cem hem de ta'miyelidir. Son mısradaki **Hemân ayn-ı şifâ bu havz-ı ra'nâ** harflerindeki noktalı harflerin toplamı 1342 yapmaktadır. Bir üst mısrada geçen “ba” çıkar ifadesinde geçen be ve elif harflerinin toplamı 3 yapmaktadır. 1342'den 3 rakamı çıktığı zaman yapım tarihi olan 1339 tarihi bulunmaktadır.

Çıkar "be" harf-i mu'cem ana târîh

Hemân 'ayn-ı şifâ bu havz-ı ra'nâ Sene 1339 (1921)

همان عين شفا بو حوض رعنا

Mühmel Tarih: Yalnız noktasız harflerin hesap edilmesiyle söylenen tarihtir. Bu tür tarihe “bî-nukat, bî-cevher, sâde tarih” de denilir. Noktasız harflerin ebced sayı değeri çok olmadığından mühmel tarih çok zor söylenir.

Mu'cem ve Mühmel Tarih: Tarih mısraı veya beytindeki noktalı ve noktasız harflerin ayrı ayrı sayı değerleri toplamının aynı yılı göstermesi şeklinde düzenlenen tarihtir.

Türk edebiyatında tarih düşürme bilhassa XVIII. yüzyıldan sonra bir tür hüner gösterme yarışına dönüşmüş, şairler muamma veya lugaz biçiminde, kinaye, taklîb veya tashîf yoluyla, akrostiş veya vefk tarzında anlaşılması çok zor sanatlı tarihler söylemiştir (Karabey, 2011: 81).

Kitabelerde divan Őirinin kendisine has dili kullanılmıştır. Şairler diğer konularda olduğu gibi kitabelerdeki Şiirlerde de iyi bir gözlem sonucu ortaya çıkan kabiliyetlerini yazıya geçirmişlerdir. Tarih manzumelerinin can alıcı noktası tarih beyti veya mısraı olduğu için Şairler burada hünelerini en üst seviyede göstermek istemişlerdir. Kitabelerdeki manzumelerin önemini ortaya koyan unsurlardan birisi de haklarında tarihî bilgiler bulunmayan mimarî yapıların inşa bilgilerine bu Şiirler vasıtasıyla ulaşılabilmesidir.

İKİNCİ BÖLÜM MATERYAL VE YÖNTEM

Proje öncesinde kararlaştırılan ve proje süresince uygulanan faaliyetler sırasıyla şöyledir;

Faaliyet 1:

Faaliyet adı:

Proje ekibinin kurulması: Bu faaliyetin amacı, projenin ilk ayında, proje ekibinin oluşturulması ve görev tanımlarının belirlenmesi, proje faaliyetlerinin planlanması, hizmet ve mal alımlarının gerçekleştirilmesidir. Projenin bu faaliyeti, Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi tarafından yürütülmüştür.

Faaliyet nedeni ve amacı: Projenin ilk ayında gerçekleştirilen hazırlık faaliyetleri, proje personelinin oluşturulması ile altyapı ve prosedürlerin planlanması amacını taşımaktadır.

Faaliyet yöntemi: Bu süreç, proje faaliyetlerinin başlangıcından sonuna kadarki dönemde her türlü proje faaliyetlerinin yürütülmesiyle ilgili tüm işlemlerin proje ekibi tarafından karşılanması şeklinde algılanmamalıdır.

Faaliyet süresi: Hazırlık faaliyetinin öngörülen süresi 1 aydır.

Faaliyet 2:

Faaliyet adı: Proje süresince yapılacak faaliyetler

Faaliyet nedeni ve amacı: Proje süresince yapılacak faaliyetlerin amacı, projenin ilk ayından son ayına kadarki sürede geçen dönemde her ay düzenli olarak yapılacak giderleri kapsamaktadır. Projenin ilk ayında gerçekleştirilen hazırlık faaliyetleri, proje personelinin oluşturulması ile altyapı ve prosedürlerin planlanması amacını taşımaktadır.

Faaliyet yöntemi: Proje ekibinin faaliyet alanlarının belirlenmesi, tüketim materyallerinin alınması için alt yüklenicinin belirlenmesi, proje teknik elemanı ve personel giderleri, tüketim ve ofis malzemeleri, diğer hizmetlerin alınması ile ilgili gerekli çalışmaların yapılması. Bu süreç, her türlü proje faaliyetlerinin yürütülmesiyle ilgili tüm işlemlerin proje ekibi tarafından karşılanması şeklinde algılanmamalıdır.

Faaliyet süresi: Proje faaliyetinin öngörülen süresi 12 aydır.

Faaliyet 2 Çıktıları:

Satın alım onay belgesi,

Fiyat teklifi,

Piyasa tutanağı,
Muayene onay belgesi ve faturalar
Fotoğraf Çıktıları
Proje kitabı
Belgesel film

Faaliyet 3:

Faaliyet adı: Gaziantep Osmanlı Dönemi Kitabelerini günümüz Türkçesine aktarma, fotoğraflama ve arşivleme

Faaliyet nedeni ve amacı:

Projenin ana faaliyet konusu olan Gaziantep Osmanlı dönemi kitabelerini günümüz Türkçesine aktarma ve arşivleme faaliyetleri; kitabeleri inceleme, araştırma ve okuma işlemi yerinde araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Hazırlık faaliyetleri içerisinde planlanan ve belirlenen süre içerisinde gerçekleştirilen inceleme, araştırma, okuma ve günümüz Türkçesine aktarma faaliyetleri neticesinde kitabeler günümüz insanlarınca anlaşılması sağlanmıştır.

Faaliyet yöntemi:

Gaziantep kitabelerin bulunduğu mimari eserler tespit edilmiştir. Bu aşamada daha önce ön araştırma sonucu ortaya çıkarılan 130 adet mimari eser üzerine tekrar detaylı bir inceleme yapılmıştır. Kitabeler okunarak günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Arap harfleriyle yazılmış olan kitabeler okunmuş ve arşivlenmiştir. İnceleme ve araştırmalar sırasında tespit edilen her kitabenin fotoğraf çekimi yapılmıştır.

Faaliyet süresi: Kitabelerin tespiti, okunması, günümüz Türkçesine aktarılması ve arşivlenmesi 5 ay sürmüştür.

Faaliyet 3 Çıktıları:

Kitabelerin listesi (130 adet)
İnceleme esnasında çekilen kitabe fotoğrafları
130 adet kitabenin günümüz Türkçesine aktarılmış metinleri

Faaliyet 4:

Faaliyet adı: Gaziantep Kitabelerinin fotoğraflarıyla birlikte proje kitabı olarak hazırlanması ve arşivlenmesi

Faaliyet nedeni ve amacı: Projenin ana faaliyeti olan kitabeleri okuma ve günümüz Türkçesine aktarma işlemi sonucunda bu kültürel ve tarihi varlıklarımızı arşivleme adına proje bilgileri bir kitaba dönüştürülerek, kitabelerin günümüz insanı ve gelecek nesillerce tanınması ve bilinmesi sağlanmıştır. Kitap bilimsel ve popüler tarafları olacak şekilde zengin görsel malzemelerle desteklenmiştir.

Faaliyet yöntemi: Proje kitabı, proje ekibi koordinasyonu ile bir alt yükleniciye yüklenmesi suretiyle gerçekleştirilmiştir. Proje kitabında kitabe fotoğrafları, kitabelerin okunması ve günümüz Türkçesine aktarılmış halleri yer almıştır. Görsel fotoğraflarla desteklenmiş olan kitabe metinleri günümüz insanının anlayacağı şekilde olmuştur. Kitap basımından önce editoryal (Tasarım, içerik, resim yerleşimi, ebatlandırma vb.) çalışma yapılmıştır. Proje kitabı 1000 adet basılmıştır. Hazırlanan kitap, turizm, tarih ve kültür alanında görev yapan ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına ve turizm acentalarına dağıtılacaktır.

Faaliyet süresi: Proje kitabı planlaması, içerik yönetimi, tasarım, basım ve dağıtım süresi 5 ayda tamamlanmıştır.

Faaliyet 4 Çıktıları:

Proje kitabı (1000 adet)

Teklif dosyaları

Hizmet alımı faturaları

Faaliyet 5:

Faaliyet adı: Gaziantep kitabelerinin belgesel filmini hazırlamak

Faaliyet nedeni ve amacı: Projenin ikinci ana faaliyetlerinden olan belgesel film hazırlama görsel malzemeler yoluyla yerli ve yabancı turistlere Gaziantep kitabelerini tanıtmaktır. Haklarında pek bilgi sahibi olunmayan kitabeleri daha geniş kitlelere tanıtarak Gaziantep'in turizm potansiyeline bir unsur daha kazandırılmış olacaktır.

Faaliyet yöntemi: Belgesel film kitabelerin genel olarak tanıtılması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Tespit edilen kitabelerin tek tek video görüntüleri alınmış ve daha sonra bir senaryo yazılarak bu tarihi değerlerimiz görsel olarak da kayıt altına alınmıştır. Bölgeye gelen yerli ve yabancı turistlere Gaziantep'in bu tarihi zenginliği de tanıtılmış

olacaktır. Hazırlanacak belgesel film turizm, tarih ve kültür alanında görev yapan ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına ve turizm acentalarına dağıtılacaktır.

Faaliyet 5 Çıktıları:

Kitabe belgesel filmi (1000 adet DVD)

İhale ve teklif dosyaları

Hizmet alımı faturaları

Proje, zamanında ve belirlenen şekilde uygulanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM BULGULAR VE TARTIŞMA

Proje genel ve özel amaçları itibariyle başarıyla sonuçlanmıştır.

Gaziantep'te bulunan mimarî eserlerdeki kitabeler üzerine ilk çalışmayı yapan Şakir Sabri Yener'dir. Ulaşabildiği kitabeleri tek tek tespit eden Şakir Sabri Yener, bunları belli aralıklarla Başpınar Dergisi'nde yayımlamıştır. 1958 yılında bu yayınları bir araya getirerek *Gaziantep Kitabeleri* adıyla kitaplaştırmıştır. Eski kültür ve edebiyata vakıf olan yazarın ortaya çıkardığı çalışma değerli bir eserdir. Araştırmacı ve koleksiyoner Murat Uğurluel eski Antep evlerine bir zenginlik katan ev kitabelerini derleyerek *Antep'te Eski Evlerin Kitabeleri* adıyla yayımlamıştır. Uzun bir uğraşın emeği olan çalışma alanındaki ender eserlerden biridir. Murat Uğurluel değişik dergilerde Gaziantep kitabeleriyle ilgili çok değerli yayınlar yapmıştır. Yazar, diğer yandan bakır eşyalar üzerinde bulunan kitabeler hakkında da makaleler vücuda getirmiştir (Uğurluel, 2000: 12-14). Prof. Dr. Nusret Çam *Türkiye'nin Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep* adlı geniş çaplı kıymetli eserinde Gaziantep'te bulunan mimarî eserlerin detaylı incelemelerini verirken eserlerdeki kitabelere de değinmiştir. Nusret Çam Gaziantep'teki mimarî eserlerin tarihlendirilmesinde kitabelerden de faydalanmıştır.

Gaziantep kitabelerinde çalışmanın ilk bölümünde de verildiği gibi her türlü tarih düşürme sanatına (ta'miyeli, mu'cem, lafzen, manen, hem lafzen hem manen) rastlamak mümkündür.

Kitabelerdeki şiirler fazla uzun olmamakla beraber, esere nakşedilmeyip sadece divanlarda kalan manzumeler beyit sayısı itibariyle daha uzundur. Uzun kitabelerde kitabe bilgileri dışında eseri yaptıran şahıslar hakkında çeşitli övgüler sunulmuş, şiirlerdeki edebî değer ön plana çıkarılmıştır.

Kitabelerdeki şiirler divan şiirinin bütün halk tarafından anlaşılmasına ve kavranmasına da yardımcı olmuştur. Dönemine göre yazılmış şiirlerde o zamanın edebî zevkini takip etmek de mümkün olabilmektedir. Kitabelerdeki ta'miyeli tarihler şiir ve esere ayrı bir renk kattığı gibi, biraz da gizemli olmalarını sağlamıştır.

Aynı esere farklı şairler tarafından düşülmüş birkaç tarih manzumesi olabilmektedir. Alaybey Camii'ndeki kitabe buna çok güzel bir örnektir. 3 ayrı şair tarafından aynı kitabeye tarih yazılmıştır. Belediye Hanı'nda yine üç şairin ayrı ayrı tarihleri vardır. Günümüzde artık olmayan Gümüş Kastel'e de iki farklı şair tarafından tarih düşülmüştür.

Ta'miyeli tarihler verilirken genellikle beyitlerde ta'miyenin nasıl olacağına dair bir ibare yer almaktadır. Bu ta'miye ya son beytin birinci mısramında veya son beyitten bir önceki beyitte verilmektedir.

Kitabelerde kullanılan yazı çeşitlerinin başında talik hat gelmektedir. Eski kitabelerde ise sülüs ve istifli sülüs hat kullanılmıştır. Kitabelerin altlarında genellikle rakamla yazılan tarihleri verilmiştir. Kitabeleri nakşeden hakkâklerin pek azı bilinmektedir.

Kitabelerin çoğunda eserin adı, yapım tarihi, yaptıran ve kitabe şairinin adı geçmektedir. Çok az olmakla birlikte şairi belli olmayan kitabeler de mevcuttur. Bazen kitabelerdeki bilgilerden hareket edilerek eserler hakkında malumat meydana getirilmiştir. Zira eser hakkında tek kaynak kitabe kalmıştır.

Gaziantep'te mimarî eserler dışındaki yapı ve nesnelere için de tarihler düşülmüştür. Bakır eşyalar, surre sandıkları bunların başında gelmektedir. Sözlü kültür yanında yazılı kültürel ürünler de bu şehirde kendini çok fazla hissettirmektedir.

Bazı Antepvlerinde kitabeler mevcuttur. Bu kitabelerde evin yapılış tarihi, sahibinin adı gibi bilgilerin yanı sıra evin yapıldığı dönemdeki sosyal ve ekonomik hayat hakkında da bilgilere yer verilir. Kitabeler çoğunlukla yerel taşlar üzerine kabartma veya oyma harflerle işlenmiştir. Bazı örneklerde çeşitli bitkisel ve geometrik motifler kullanılarak kitabenin daha canlı bir görünüm kazanması sağlanmıştır. Doğrudan evin duvarı üzerine yazılan kitabeler bulunduğu gibi, bir çerçeve içine alınan kitabeler de mevcuttur. Bazen de kitabeler evin içine nakşedilmiştir. Giriş kapısına, üst kat pencerelere, balkon kapılarının üstlerine ve saçak altlarına kitabeler yerleştirilmiştir. Gaziantep'te yaşayan gayrimüslimlere ait evlerde de kitabeler bulunmaktadır. Arma şeklinde düzenlenmiş isim veya aile adının yazılı olduğu kitabeler olduğu gibi, sadece tarih yazılan kitabeler de vardır (Atalar, 2004: 54).

Antepvlerinin içlerinde farklı bir kitabe türü de vardır. Oda tavanlarında, tavan eteklerinde ya da duvarlarındaki ahşap ve kalem işi süslemelerin bir parçası olarak ahşaba oyulan ya da boya ile yazılan kitabelerden ne yazık ki çok azı günümüze ulaşabilmiştir (Uğurluel, 2006: 73). Bülbülzâde Abdullah Edîb Efendi'nin evindeki kitabe ile Nazeretyan'ın evindeki Ermeni harfli Türkçe kitabe bu türdendir.

Örneklerinden anlaşıldığı kadarıyla imal edildikleri dönemde önemli bir zanaatkârlık ürünü sayılan surre alayı sandıkları Gaziantep için önemli bir kültür unsuru olarak tarihe geçmiştir. Gaziantep'te imal edilen surre alayı sandıklarında dönemini yansıtan yazılar bulunmaktadır. Gaziantep'te geçmişte var olan fakat günümüzde adı bile

unutulan bu geleneksel el sanatları örneğini kitabeler sayesinde öğrenmiş bulunuyoruz. Mevcut kaynaklarda geleneksel el sanatları dalında bu mesleğe rastlanılmamaktadır. Eldeki mevcut sandık örnekleriyle bu değerli hazine Gaziantep kültür tarihine kazandırılmıştır. Gaziantep neredeyse ürettiği her eşyaya damgasını vurmuş, ustalar yaptıkları eserlerle tarihteki yerlerini almışlardır.

Bu çalışmada divan, cönk, mecmua gibi eserlerin, mimarî tarih için çok büyük önem arz eden tevârih kısımlarından faydalanılmıştır. Gaziantep mimarlık tarihi şiirlerden hareketle oluşturulmaya çalışılmıştır. Haklarında hiçbir bilgi yokken kitabelerdeki tarihlerden ve şiirlerdeki bilgilerden hareketle eserler hakkında malumatlar meydana getirilmiş ve Gaziantep kültür tarihine kazandırılmıştır. Günümüzde, dışarıdan bakıldığında artık anlaşılmayan kitabeler, aslında zirveyi yaşamış bir medeniyetten geriye kalan eşsiz güzellikleri ve görkemi gözler önüne sermektedir.

SONUÇ

Gaziantep Osmanlı Dönemi Kitabelerini Turizme Kazandırma ve Arşivleme” projesinde Gaziantep’in sadece küçük bir edebî, kültürel ve tarihî kesitini ele alınmıştır. Projede ortaya konulduğu gibi, bu şehir, tarihî birikim açısından bünyesinde son derece önemli referanslar barındırmaktadır. Osmanlı dönemi mimarî eserlerinin vazgeçilmez bir mimarî ayrıntısı olan kitabeler sosyal, edebî ve tarihî bellekleri günümüze taşımaktadırlar. Modern insanın her gün önünden habersizce geçtiği veya ziyaret ettiği mekânlarda çoğu zaman farkına varmadan, farkına varsa bile incelemeyen atladığı bu ayrıntılar, kadîm bir medeniyetin günümüze yansıyan önemli unsurlarıdır. Geçmişteki mimarî eserlerin ve abidevi yapıların kimlik kartları olan kitabeler ilk günkü varlıklarıyla günümüze kadar ulaşabilmişlerdir. Her ne kadar bazıları değişik sebeplerle artık mevcudiyetlerini muhafaza edemeseler de var olanlar kendilerini sergilemeye devam etmektedirler. Bağlı buldukları eserlerin künyelerini ortaya koyan kitabeler çağdaş insanın bugün pek fark edemediği geçmişteki sosyal ve kültürel zenginlikleri de gözler önüne sermektedirler.

Gaziantep kitabelerinde tarih düşürme çeşitlerinin hepsi de mevcuttur. Kitabeler çoğunlukla Türkçe olmakla beraber, Farsça ve Arapça yazılmış kitabeler de vardır. Şirvani Camii’nde mülemma, yani iki dilli bir kitabe bulunmaktadır. Giriş kapısı üzerindeki kitabenin birinci mısraı Farsça ikinci mısraı Arapça kaleme alınarak farklı bir kitabe metni ortaya konulmuştur.

Günümüzde Şirehanı Oteli olarak hizmet veren eski Belediye Hanı’na 3 farklı şair tarafından tarih manzumesi yazılmıştır. Yaşadıkları dönemden sonra da hatırlanmak isteyen şairler, o zamana göre fevkalade bir yapı olarak addedilen bu esere tarih düşmüşlerdir. Şairler her ne kadar yapının inşasına katkı sunmasalar da eserde kendilerinden de bir parça bırakmak istedikleri için adeta tarih düşürmek için yarışmışlardır.

Gaziantep Mevlevihane’sinin (Tekke Camii’nin) inşa tarihi için Mevlana’nın mesnevisinin ilk mısraı tarih olarak düşülmüştür. Kitabe şairi güzel bir tevafukla beytin ilk mısraını kendi yazmış ikinci mısraı ise Mesnevi’den iktibas ederek oluşturmuştur.

Gaziantep kitabeleri en fazla cami ve mescit gibi dinî yapılarda kendilerini göstermektedirler. Bu tür kitabeler sosyal yaşamın vazgeçilmez unsuru olan dinî mekânlardaki varlıklarını en güzel ve en edebî örnekleriyle sergilemektedirler.

Mimarî yapılarda değişik sebeplerle meydana gelen tahribatlar nedeniyle kitabeler bazen okunamaz duruma gelmektedir. Karatarla Camii’inde camüstüne yazılan kitabe çok orjinal bir durum arz etmesine rağmen maalesef son zamanlarda kırılmıştır ve her geçen

gün kırılmaya devam etmektedir. Kırılan yerlerin herhangi bir kaynakta okunmuş hâlleri de yoktur. Karagöz Camii'ndeki minare kitabesi artık neredeyse okunamaz durumdadır.

Medrese, mektep ve okul kitabeleri dinî mekân kitabeleri kadar şanslı değildir. Günümüze ulaşan çok az sayıda eğitim kitabesi vardır. Bunlar arasında en önemli olanı Rüşdiye Mektebi kitabesidir. Bir zamanlar Sarı Mektep olarak anılan mekân, günümüzde bir sivil toplum kuruluşu tarafından kullanılmaktadır.

Diğer yandan günümüzde nakşedilmiş hâlleri kalmamasına rağmen Antepli divan şairlerinin divan veya şiir defterlerinde pek çok eğitim kitabesi vardır. Bu kitabeler divanlarda birer vesika olarak durmaktadırlar. Hasırcızade Hafız Mehmet Ağa'nın ve Bülbülzade Abdullah Edib Efendi'nin şiirlerinde varlıkları günümüze ulaşamayan medrese ve mektep kitabelerini çalışmada belirttik. Bu kitabeler, Gaziantep eğitim tarihi için son derece önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Gaziantep'in geçmişteki önemli eğitim kurumları arasında yer almasına rağmen maalesef mimarî yapıları günümüzde mevcut olmayan Zülkadriye ve Ebülhüda Medreseleri hakkında kitabeler de bu çalışmayla gün ışığına çıkarılmıştır. Diğer yandan günümüzde Gaziantep Anıtlar ve Röleve Müdürlüğü olarak hizmet veren ve geçmişte Gazi Mustafa Kemal İlkokulu olarak uzun yıllar Gaziantep eğitimine öğrenci yetiştiren okulun 1930 tarihli kitabesi ortaya çıkarılmıştır.

1911 yılında Ali Cenânî Bey'in gayretleriyle Ayıntab Darü'l-Muallimîn okulu Kalealtı Sementi Behram Sokak'ta açılmıştı. Osmanlı idaresinde vilayet dışında bir kasabada bulunan tek Darü'l-Muallimîn, yani öğretmen okulu Antep'te vardı. Zira Darü'l-Muallimîn sadece vilayet merkezlerinde bulunabiliyordu. O zamanki Antepli yöneticiler büyük bir başarı ile okulun Antep'te açılmasına ön ayak olmuşlardı. Bu okul 40 kişilik bir devre öğrencilerini mezun ettikten sonra 1913'te kapanmıştır. Bu okulun kapandığı sene vilayet merkezi olan Halep'te dört senelik müfredatıyla faaliyetlerine tekrar başlamıştı. Gaziantep eğitim tarihi için son derece önemli olan okulun yeri, okul için yazılmış bir şiir, 1913 tarihli öğrenci ve öğretmenlerini gösteren fotoğraf ve okulun resmî mührü bu çalışma vesilesiyle ortaya çıkarılmıştır.

Gaziantep Kalesi'nin en eski tarihli kitabesi Kûfi yazıyla yazılmıştır ve sekiz satırlıdır. Gaziantep Müzesi deposunda olup 1718 Envanter numarada kayıtlı olan kitabe kalenin tamiri esnasında bulunmuş ve 25.08.1955 tarihinde müzeye nakledilmiştir.

Antep'te, 19. yüzyılın sonunda şimdiki Bahçelievler Sementi'nin olduğu yerde, Türklere ait Hamidiye Gurebâ Hastanesi kurulmuştu. Antep halkının “Beyaz” ve “Sarı”

adını verdiği hastane 35 yataklı idi. Erkek hastalara ait olan Hamidiye Gurebâ Hastanesi (Beyaz Hastane) 1896 tarihinde Vali Köse Raif Paşa ve Kaymakam İsmail Bey zamanında, kadınlara tahsis edilen Hamidiye İnâs Hastanesi (Sarı Hastane) ise 1904 inşa edilmişti. 1903 yılı Halep Salnameleri'nde bahsedilen Antep'teki iki hastaneden biri Türklere diğer ise Amerikalılara aitti. İşte bu Türk Hastanesine Bülbülzâde Abdullah Edip Efendi bir tarih manzumesi yazmıştır. Bu hastanenin varlığından bahseden kitabe de Gaziantep sağlık tarihi için son derece önemlidir. Bu çalışma vesilesiyle hastanenin kitabesi de ortaya çıkarılmış oldu.

Osmanlı ordusundaki ihtiyat askerlerine verilen ad olan Redif Askerleri muvazzaf olarak silâh altında bulunan askerlerin yedekleri olarak vazife görürlerdi. Redifler, her yıl bir ay eğitim alırlar ve gerektikleri zaman orduya katılırlardı. II. Mahmut'un 1835'te Batı'dan örnek alarak başlattığı bu sistem 1912'de kaldırılmıştı. Osmanlı coğrafyasının değişik merkezlerinde ihdas edilen redif alayları Anadolu sahasında da Sivas, Tokat, Harput, Erzurum, Diyarbakır ve Kars'ta kurulmuştu. Muhtemelen Antep'teki redif askerleri de bu redif alaylarından birine bağlı olarak hizmet vermekteydi. Gaziantep redif askerlerinin varlığı ilk kez II. Abdülhamid albümündeki Gaziantep fotoğrafları sayesinde ortaya çıkmıştır. İlgili fotoğrafın altına "Ayıntab'da redif askerî şahanesine mahsus depodur" notu düşülmüştür. Gaziantep Askerî Redif Deposu olarak inşa edilen bina Kalealti'nda Alleben Deresi kenarında yapılmıştır. Bu depo için Hasırcızâde Hafız Mehmet Ağa bir inşa kitabesi yazmıştır. Kitabenin varlığı fotoğrafla da birleşince Gaziantep'in, geçmişte sahip olduğu bir değer daha ortaya çıkmış oldu.

Gaziantep'in 18. yüzyıldaki su ihtiyacının karşılandığı kaynaklardan birisi de Sacur'du. O zamanlar Antep kadısı olan Kadı Mahir Efendi, Sacur suyunu 15 kilometrelik mesafeden şehir merkezine kadar getirtmiş ve şehrin değişik merkezlerine dağıtmıştı. Bu su yolu çok büyük bir proje olarak tarihe geçmiştir. Su yolunun işlevi günümüzde kalmamış olsa bile kalıntıları hâlâ mevcuttur. Sacur Suyu'na Urfalı meşhur şair Nâbî bir tarih manzumesi yazmıştır. Bu manzumesinin kitabe olarak nakşedilmeyip sadece Nâbî divanında şiir olarak bulunduğu biliniyordu. Bu çalışmayı yaparken çok büyük bir tevafuk eseri kitabeye ulaştık. Gaziantep Müzesi'ne 4085 envanter numarası ile kayıtlı olan kitabe, "Gaziantep Belediye Çayhanesi'nden müzeye nakledilmiştir." notu ile 22.05.1967 tarihinde müzeye getirilmiştir. 113 cm boyunda ve 48 cm genişliğindeki yazıt, Gaziantep kitabeleri arasında çok müstesna bir yere sahiptir. Yıllardır varlığı bile bilinmeyen bu çok değerli kitabe, bu çalışma sayesinde gün yüzüne çıkarılmış oldu. Bütün araştırmalara

rağmen kitabenin orijinal olarak nerede asılı durduğu ve müzeye nasıl getirildiği bulunamamıştır. Bütün bu belirsizliklerle beraber Gaziantep kültür tarihi için son derece önemli olan bir kitabenin ortaya çıkarılmış olması çok sevindiricidir. Nâbî, Sacur Suyu'nun Antep'e getirilmesiyle ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler vermiştir.

Antepli divan şairi Sâib, Alaybey Camii'nin yapım tarihi için 4 beyitlik bir manzume yazmıştır. Bu dört beyit de düta tarih olarak düşülmüştür. Düta tarih, mısraın ikiye bölünmesiyle elde edilmektedir. Dört beytin ikinci mısralarının toplamı 2448 çıkmaktadır. Mısra ikiye bölündüğünde camii'nin yapım tarihi olan 1224 rakamı ortaya çıkmaktadır. Şair çok ustaca tarihler düşmüştür. Son beyitte de tarihlerin nasıl hesaplanacağı hakkında ipuçları vermiştir. Ebced hesaplamalarında çok sık görülmeyen orijinal bir tarihlendirme vücuda getirmiştir.

Gaziantep Kitabeleri adlı çalışmaya il merkezi dışında var olduğu bilinen kitabeler de eklenmiştir. Nizip ilçesindeki dört cami ve Araban ilçesi Beydili Köyü'ndeki çeşme bu örnekler arasında yer almıştır.

Gaziantep geçmiş dönemlerde farklı ırk ve etnik grupları bünyesinde barındıran bir şehirdi. Türkler, Ermeniler, Yahudiler ve diğer ırklar yüzyıllar boyu birlikte yaşam sürmüşlerdir. Öyle ki bu gruplar arasında çok sıkı sosyal ve kültürel bağlar oluşmuştu. Bunun en güzel örneklerine bu çalışmada yer verilmiştir. Türkçe-Ermenice Çeşme örneğinde görüldüğü gibi, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin herkese hizmet veren bir çeşme vücuda getirilmiştir. Bir Ermeni'nin yaptırdığı çeşmeye Osmanlı Türkçesi ve Ermeni harfli Türkçe ile kitabe yazılmıştır. Kitabe Osmanlı şiir ölçüsü olan aruz kalıbıyla kaleme alınmıştır. Çeşmenin banisinin adı, kitabenin Ermeni harfli Türkçe kısmında "Yeğia" olarak yazılırken, Osmanlıca bölümde aynı isim "Ağya" olarak verilmiştir. Kitabenin dikkat çekici taraflarından biri de, Ermeni harfli Türkçe kitabe ve metinlerde sıklıkla karşımıza çıkan İslamî terimler kullanma uygulamasına bu örnekte de yer verilmesidir. Osmanlı Dönemi Anadolu Hristiyanları arasında çok sık kullanılan "rahmet" kelimesi ve "Cenab-ı Kibriya" teriminin kitabede kullanılması ilgi çekici bir ayrıntı oluşturmuştur.

Diğer yandan bir Ermeni'ye ait Antepevi'nde hem Ermeni harfli Türkçe ile hem de Osmanlı Türkçesiyle yazılmış iki kitabe bulunmaktadır. Antep Ermenilerinin birlikte yaşadıkları Müslüman Türklerle kültür ve sosyal yaşam bakımından iç içe olduklarını gösteren bu kitabeler hayli manidardır. Ermeni harfli Türkçe kitabe yanında İslamî içerikli sözlerin bir arada bulunması Ermeni toplumunun Müslüman Türklerden ne kadar

etkilendiğini ortaya koymaktadır. Ermeni harfli Türkçe kitabede bazı kelimeler mahallî ağızda söylendiği gibi yazılmıştır.

Günümüzde işlevini yitirse de Hüseyin Paşa Hamamı'nın kitabesi de farklılık göstermektedir. Kitabede geçen ve Maide Suresi 5. ayetten iktibas olan *ve in küntüm cünüben fe't-tahherû* ayetinde geçen harflerinin toplamı hamamın inşa tarihi olan 1140 rakamına tesadüf etmektedir. Büyük bir tevafuk eseri olarak ayette geçen harflerin sayısal değeri hamamın inşa tarihine denk gelmiştir.

Gaziantep'te kitabesi bulunan mimarî eserler ve sayıları şu şekildedir: 29 camii, 6 mescit, 9 medrese-mektep-okul, 17 çeşme ve su yolu, 5 han, 5 türbe, 21 kasır-köşk-ev, 26 Antepvi, 3 karakol, 2 hastane, 1 kütüphane, 2 hamam, 1 kilise, 1 sinagog, 1 askerî depo, 1 kale.

Kaynaklarda kitabeleri olduğu hâlde mevcut binaları artık günümüzde bulunmayan eserler şunlardır:

Camii ve Mescitler: Fethiye Medresesi Camii, Nesip Bey Mescidi, Nur Ali Mescidi, Pazaryeri Mescidi, Şekeroğlu Mescidi. **Medrese ve Okullar:** Ayıntab Darü'l-muallimin, Balıklı Rüştüye Mektebi, Ebü'lhüda Medresesi, Zülkadriye Medresesi. **Çeşmeler-kasteller-suyolları:** Balıklı Çarşısındaki Çeşme, Deli Hekim Çeşmesi, Fethiye Medresesi Camii Kasteli, Gümüş Kastel, Hacı Ahmet Çeşmesi, Nafak Çeşmesi, Osmaniye Kasteli, Pazaryeri Şadırvan, Türkçe-Ermenice Çeşme, Ayıntab Suyolu, Sacur Suyu. **Hanlar:** Hasırcı Hanı. **Türbeler:** Şeyh Şaban Türbesi, Yuf Baba Türbesi. **Köşkler-kasırlar-konaklar:** Basmacızâde Ali Ağa Konağı, Battal Bey Kasrı, Bülbülzâde Kasrı, Fetva Emîni Katip Efendi Kasrı, Hacı Taha Efendi Kasrı, Mustafa Ağa Evi, Müftü Bahaddin Efendi Kasrı, Müftü Hacı Osman Efendi Kasrı, Ragıp Gören Kasrı, Taha Efendi Kasrı, Taha Efendi Köşkü, Zeki Efendi Kasrı. **Karakollar:** Akyol Karakolu, Balıklı Karakolu, Suburcu Karakolu. **Kütüphaneler:** Bülbülzâde Kütüphanesi. **Diğer yapılar:** Antep Hastanesi, Ayıntab Redif Deposu.

Bazı eserlerin kitabeleri de Gaziantep Müzesi'nde bulunmaktadır. Bu eserler şunlardır: Nuri Mehmet Paşa Cami Minare kitabesi, Deli Hekim Çeşmesi, Hacı Ahmet Çeşmesi, Türkçe-Ermenice Çeşme, Nâbî'nin Sacur Suyu Çeşmesi, Şahveli Dergâhı, Şeyh Şaban Türbesi, Gaziantep Kalesi 3. Kitabe, Gaziantep Sinagogu 3 Kitabe, Vartanyan Ermeni Okulu kitabesi, 2 tane Antepvi Kitabesi.

Şakir Sabri Yener'in kitabında yer verdiği bazı kitabeler aradan fazla bir zaman geçmemesine rağmen maalesef günümüze ulaşamamıştır. Şu an bizim tespit edip kitaba

aldığımız kitabelerin varlığına –umarız- bizden sonraki kuşaklar da bizim geçmişe hayıflandığımız gibi hayıflanmazlar. Zirâ, Şakir Sabri Yener’in okuyup kitabına aldığı bazı mimarî eser kitabeleri daha sonraları değişik sebeplerle ortadan kaldırılmıştır. Aynı akıbeti şu an mevcut olan kitabelerin de yaşamaması en büyük temennimizdir. Son zamanlarda Vakıflar Genel Müdürlüğü Türkiye çapında vakıf eserlerini gün yüzüne çıkarıp restorasyon yapmaya başlamıştır. Böylece mimarî eserlerin çevreleri daha sağlıklı hâle gelmekte ve insanların bu eserlere olan ilgi ve alakası artmaktadır.

KAYNAKLAR

- AKBAŞ, İsa (2012), *Osmanlı Döneminde Ayntab'da İmal Edilen Deri Seyahat Valizleri, Arulis*, Sayı 3, Gaziantep, s.32-33.
- AKSOY, Ömer Asım (1959), "Eski Meskenler", *Gaziantep Halk Bilgisi Derlemeleri*, C.1, s.3.
- AKSOY, Ömer Asım (1959), *Hasip Dürri*, Gaziantep Kültür Derneği Yay., Gaziantep.
- AKSOY, Ömer Asım (1991), "Nabi'nin Antep'e Getirilen Su İle İlgili Bir Manzumesi", *Yöre Dergisi*, Sayı 8, s.20-21;
- ALPASLAN, Ali, (2002), "Kitabe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, s.77.
- Antepli Mehmed Şakir ve Enisü'l-Uşşak Divanı*, (Yayımlayan Vehbi Dinçerler), Anekdot Yay., İstanbul, (ty).
- ATALAR, Ali (2004), *Osmanlı Dönemi Antepçevleri*, İstanbul.
- BARLAS, Mecit (1962), "Gaziantep'in Son Yüz Yıllık Sağlık Durumu (I)", *Gaziantep'i Tanıtıyoruz*, Sayı: 4, s.11.
- BARLAS, Uğur (2013), *19. ve 20. Yüzyılda Antep Sağlık Teşkilatı*, İstanbul.
- BAŞÇILLAR, Seyfettin (ty), *Kilisli Divan Şairleri*, Kilis Kültür ve Dayanışma Derneği Yay., İstanbul
- BILKAN, Ali Fuat (1997), *Nâbî Divanı*, MEB Yay., İstanbul.
- BRIAN Johnson, (ty), *Şifahane- Gaziantep'in Amerikan Hastanesi ve Bağlı Tarihi Kurumların Kısa Tarihçesi*.
- BÜLBÜLZÂDE Abdullah Edîb Efendi Şiir Defteri*, H. İbrahim Yakar Özel Kütüphanesi.
- DANIŞMAN, Zuhuri (1996), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Üçdal Neşriyet, İstanbul.
- DEMIREL, Şener (2008), "Antepli Aynî Divanındaki Tarih Manzumeleri Üzerine", *Turkish Studies*, sayı 3/4.
- DERMAN, M. Uğur (1993), " Türk Hat Sanatı", *Başlangıcından Bugüne Türk San'atı*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara.
- EKER, Halil (2006), *Nizip'teki Mimari Eserler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Gaziantep Kültür Envanteri (2005), Gaziantep Valiliği Yay., Gaziantep.
- GÖĞÜŞ, Oğuz (1962). *Gaziantepi Tanıtıyoruz I*, Gaziantep.
- GÖKSEL, Mehmet (ty), *Bir Sevgi Işığında Ali Baba*, Gaziantep.
- GÜLERYÜZ, Naim A. (2012), *Gaziantep Yahudileri*, Gözlem Yay., İstanbul.
- GÜZELBEY, Cemil Cahit (1979a), "Mehmet Battal Bey", *Gaziantep Sabah Gazetesi*, 12 Ekim 1979.
- GÜZELBEY, Cemil Cahit (1979b), "Şerif Kocaoğlan", *Gaziantep Sabah Gazetesi*, 27 Haziran, 1979.
- GÜZELBEY, Cemil Cahit (1982), "Şeyh Ali Akif Efendi", *Gaziantep Sabah Gazetesi*, 2 Mart 1982.
- GÜZELBEY, Cemil Cahit (1984), *Gaziantep Camileri*, Gaziantep.
- GÜZELBEY, Cemil Cahit (1984a), *Cenaniler*, Gaziantep.
- Halep Salnameleri*, H.1321 (1903) Def'a 31; Halep Vilayet Matbaası, 504 Sayfa.
- HASIRCIZÂDE Hafız Mehmet Ağa Külliyyatı*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Mnz. 491
- HASIRCIZÂDE Hafız Mehmet Ağa Külliyyatı*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 3474.
- HASIRCIZÂDE Hafız Mehmet Ağa Külliyyatı*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 3475.
- KARABEY, Turgut (2011), "Tarih Düşürme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.40, s.80.

- KAYHAN, Hasibe (1998), *Mahir Abdullah (Hayatı, Eseri, Edebi Kişiliği Ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KILIÇ, Elif Nevra (2007), *Geleneksel Gaziantep Evlerinin İç Mekan Süslemelerinin Araştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- LOHANLI Mustafa Nureddin (1924, *Hubb-i İstiklalin Abidesi*, Gaziantep Müdafaası, İstanbul.
- Müderriş Bülbülzâde Hacı Abdullah Edip Efendi* (1996), Gaziantep.
- ÖNKAL, Hakkı (1992), *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- 526, İstanbul.
- ÖZCAN, Abdülkadir (2007), "Redif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.34, s.524-526, İstanbul.
- SARAFYAN, Kevork (1953), *Badmutyun Aintabi Hayots*, Los Angeles.
- ŞAHINER, Necmeddin (2005), *Kadı Kasteli ve Antep Kadısı Abdullah Mâhîr Efendi*, Gaziantep.
- ŞIVGIN, Hale (1997), *19. Yüzyılda Antep*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- TURHAN, Hikmet (1970), "Ayıntab" *İslam Ansiklopedisi*, C.2, s. 65.
- Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası Gaziantep Vilayeti* (1926), Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdürü, Hilal Matbaası İstanbul.
- UĞURLUER, Murat (1997) "Bakır Bir Sahan Münasebetiyle Trowbridge Ailesi," *Yorum*, Sayı: 16, s.36-37.
- UĞURLUER, Murat (2000), "Gaziantep Bakır Eserler Üzerindeki Kitabeler", *Yorum Dergisi*, Sayı:35, s.12-14.
- UĞURLUER, Murat (2005), "Ermeni Harfli Türkçe Bir Kitabe, *Ayıntab Dergisi*, Ocak-Nisan 2005, Sayı: 3, s.34-36
- UĞURLUER, Murat (2006a), *Antepevlerinde Kitabeler*, M.A.P. Ajans Yay., Gaziantep.
- UĞURLUER, Murat (2008), "Ayıntab'da Dulkadiroğlu Şehsuvar Bey adına Basılan Sikke", *Nümismatik Yazıları*, M.A.P. Yayınları, Ankara .
- UĞURLUER, Murat (2009), "Emine Göğüş Mutfak Müzesi Kitabesi ve Tavan Resimleri", *Ayıntab Dergisi*, Sayı: 14, s.5-7.
- UĞURLUER, Murat –Bulgan, Fatma (2014) "Gaziantep'te Osmanlı Döneminden Tek Dilli İki Alfabeli Bir Çeşme Kitabesi", *Arolis*, Sayı: 4, s.28-30.
- UĞURLUER, Murat Uğurluer, "Gaziantep'ten Bir Kastel", *Ayıntab Dergisi*, Ocak-Nisan 2006, Sayı:6, s.28-31.
- UĞURLUER, Murat (2014), "Gaziantep'te Osmanlı Döneminden Ermeni Harfli Türkçe Yeni Bir Ev Kitabesi," *Arulis*, Sayı:5, s. 2-5.
- UZUN, Mustafa (1994), "Ebcad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, s.68.
- YAKAR, Halil İbrahim (2012), *Mahremi Divanı*, Pelit Yay., Konya.
- YAKAR, Halil İbrahim (2013), *Antepli Divan Şairleri*, ycm Yay., Gaziantep.
- YAKAR, Halil İbrahim, (2006), "Kumandan Çeşmesi", *Ayıntab Dergisi*, Sayı:6, s.28-31.
- YAKIT, İsmail (1992), *Türk İslam Kültüründe Ebcad Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Neşriyat İstanbul.
- YENER, Şakir Sabri (1948), "Gaziantep'in İçme Suyunu Antep'e Kim Getirdi", *Başpınar Dergisi*, C:4, S:96, s:2; Mayıs 1948, C:4, S:97, s:11.
- YENER, Şakir Sabri (1958), *Gaziantep Kitabeleri*, Gaziantep.
- YENER, Şakir Sabri (ty), *Gaziantep'in Yakın Tarihinden Notlar*, Gaziantep.
- YETKİN, Hulusi (1962), *İncilipınar-Gaziantep'in Yakın Geçmişinden Hatıralar*, Gaziantep.